

УДК155.2:371-044.3(045)

Surayyo NORQOBILOVA,
QarDU Psixologiya kafedrası tayanch doktoranti
E-mail:norkobilovasurayyo@gmail.com

QDU Psixologiya kafedrası mudiri psixologiya fanlari doktori(Dsc) Bahrom Jo'rayev taqrizi asosida

DIQQAT YETISHMASLIGI GIPERAKTIVLIK SINDROMI BO'LGAN O'SMIRLARDA EMOTSIONAL INTELLEKT

Аннотация

Bugungi kunga kelib, diqqat yetishmasligi giperaktivlik sindromi (DEGS) tashxisi qo'yilgan odamlarda ushbu turdagi patologiyasi bo'lmaganlarga qaraganda pastroq emotsional intellekt (EI) mavjudligini o'rgangan ilmiy adabiyotlar mavjud. Tadqiqotning asosiy maqsadi DEGS bo'lgan o'smirlar guruhidagi BarOn nazariy modeliga muvofiq aniqlangan EI ni nazorat guruhi bilan solishtirishdir.

Kalit so'zlar: diqqat yetishmasligi giperaktivlik sindromi (DEGS), emotsional intellekt, o'smirlar, e'tiborsizlik, impulsivlik, giperaktivlik, shaxslararo munosabatlar, moslashish.

ЭМОЦИОНАЛЬНЫЙ ИНТЕЛЛЕКТ У ПОДРОСТКОВ С СИНДРОМОМ ДЕФИЦИТА ВНИМАНИЯ И ГИПЕРАКТИВНОСТИ

Аннотация

На сегодняшний день в научной литературе показано, что люди с диагнозом синдром дефицита внимания и гиперактивности (СДВГ) имеют более низкий эмоциональный интеллект (ЭИ), чем люди без этого вида патологии. Основная цель исследования – сравнить ЭИ, определенный по теоретической модели Бар-Он, в группе подростков с СДВГ с контрольной группой.

Ключевые слова: синдром дефицита внимания с гиперактивностью (СДВГ), эмоциональный интеллект, подростки, невнимательность, импульсивность, гиперактивность, межличностные отношения, адаптация.

EMOTIONAL INTELLIGENCE IN ADOLESCENTS WITH ATTENTION DEFICIT HYPERACTIVITY DISORDER

Annotation

To date, the scientific literature has shown that people diagnosed with attention deficit hyperactivity disorder (ADHD) have lower emotional intelligence (EI) than people without this type of pathology. The main purpose of the study was to compare EI, defined according to the Bar-On theoretical model, in a group of adolescents with ADHD with a control group.

Key words: attention deficit hyperactivity disorder, emotional intelligence, adolescents, inattention, impulsivity, hyperactivity, interpersonal relationships, adaptation.

Kirish. Diqqat yetishmasligi giperaktivlik sindromi (DEGS) e'tiborsizlik va/yoki giperaktivlik/impulsivlik belgilari bilan tavsiflangan kasallikdir. Bu bolalar va o'smirlar populyatsiyasida eng ko'p tarqalgan neyrobiologik kasalliklardan biridir (Polanczyk va boshq., 2015). Ispaniyada ushbu kasallikning global tarqalishi taxminan 6,8% ni tashkil qiladi va erkaklarda ayollarga qaraganda yuqori (Gonsales Collantes va boshq., 2015). Ushbu buzilishning uchta varianti mavjud: e'tiborsizlik, giperaktivlik / impulsivlik va DSM-5 mezonlariga muvofiq kombinatsiya (Amerika Psixiatriya Assotsiatsiyasi, 2013). DEGS tashxisi qo'yilgan bemorlar turli yo'riqnomalarda to'plangan diagnostika mezonlariga qo'shimcha ravishda va asosan ijro etuvchi funksiyalar va harakat buzilishlari bilan bog'liq turli sohalarida va turli kontekstlarda voyaga yetmaganlarning faoliyatiga katta ta'sir ko'rsatadigan boshqa qiyinchiliklarni keltirib chiqaradi. Bunday qiyinchiliklardan biri bu bolalarning o'z his-tuyg'ulariga ma'lum bir maqsad bilan yondashish va o'zgartirish qobiliyatining pastligidir (Quintero va boshq., 2017).

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Shu nuqtai nazardan qaraganda, biz emotsional intellekt (EI) ushbu bilim sohasida rivojlanish uchun yaxshi nazariy asos bo'lishi mumkinligiga ishonamiz. EI kuzatilishi mumkin bo'lgan qobiliyatlarni o'z ichiga oladi - EI qobiliyati - (Mayer va boshq., 2008) va subyektiv o'zini o'zi idrok etish - EI atributi - (Petrides va Furnham, 2001). Bir tomondan, Mayer va

Salovey (2001) modeli emotsional intellektni his-tuyg'ularni idrok etish, ulardan foydalanish, tushunish va boshqarish kabi ko'nikmalar to'plami sifatida tavsiflaydi. U EI ni shaxsning o'z talablari va atrof-muhit bosimiga qarshi turish qobiliyatiga ta'sir qiluvchi hissiy, shaxsiy va shaxslararo qobiliyatlar to'plami sifatida belgilaydi. Ular EI ni besh yo'l bilan tushuntiradilar: o'z-o'zini anglash, shaxslararo munosabatlar, atrof-muhitga moslashish, stressni boshqarish va umumiy kayfiyat. Shunday qilib, EI hayotda muvaffaqiyatga erishish qobiliyatini muhim belgilovchi omil bo'lib, hissiy farovonlikka bevosita ta'sir qiladi. Ushbu modelga ko'ra, "hissiy aqlli odamlar o'zlarining his-tuyg'ularini tan olishlari va ifoda etishlari, ijobiy o'zini-o'zi hurmat qilishlari, o'zlarining qobiliyatlarini ro'yogga chiqarishlari va baxtli hayot kechirishlari mumkin. Xuddi shunday, ular boshqalarning his-tuyg'ularini tushunish va boshqalarga tayanmasdan qoniqarli shaxslararo munosabatlarni saqlab qolish uchun ajoyib qobiliyatga ega. Ular optimistik, moslashuvchan, realistik va muvaffaqiyatli odamlardir, ular muammolarni hal qiladilar va nazoratni yo'qotmasdan stressni yengadilar" (Bar-On, 1997, 155-156-betlar). Bu mazkur tadqiqotga asoslanadigan nazariy asos bo'ladi.

EI erta voyaga yetgunga qadar yosh ulg'aygan sari ortib boradi (Kong va boshq., 2017) va odatda ayollarda erkaklarikiga qaraganda yuqori bo'ladi (Goldenberg va boshq., 2006). Biroq, erkaklarda EI ning yuqoriligi haqida (Kong va boshq., 2017) yoki gender farqlari haqida ma'lumot

berilmagan tadqiqotlar mavjud (Barahona va Alegre, 2016; Elella va boshq., 2017). Ushbu mavzu bo'yicha adabiyotlarni ko'rib chiqqandan so'ng, avvalgi populyatsiyaga asoslangan tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, EI xususiyati o'smirlar va yoshlarning jamiyatda o'tkazilgan tadqiqotida DEGS belgilarining o'rtacha va kuchli bashoratchisi ekanligi aniqlangan (Kristensen va boshq., 2014). Stressni boshqarish va moslashuvchanlikning yagona bashorat qilingan parametrlari e'tiborsizlik, giperaktivlik va impulsivlikdir. Craparo va boshqalar (2015) e'tiborsizlik alomatlari bo'lgan erta o'smirlar guruhida umumiy hissiy intellekt, moslashuvchanlik va umumiy kayfiyat pastroq bo'lgan degan xulosaga kelgan. Bar-On, Barahona va Alegrening (2016) nazariy modelini hisobga olgan holda, bolalar va o'smirlarning klinik populyatsiyasini o'rganish asosida, DEGS tashxisi qo'yilgan o'smir o'quvchilarning intrapersonal qobiliyatlari va ijobiy taassurotlari bo'lmagan talabalarga qaraganda ko'proq ekanligini aniqlagan. Climie va boshqalar (2017) DEGS bilan og'rigan bolalar hissiy tushunish, shuningdek, shaxslararo muloqot va moslashish kichik o'lchovlari bo'yicha pastroq ball olganligini ma'lum qilganlar.

Shunday qilib, hozirgi kunga qadar DEGS bilan og'rigan bolalar va o'smirlarning hissiy intellekt darajasi pastroq ekanligi haqidagi to'plangan ilmiy dalillar bu haqiqatni qo'llab-quvvatlash yoki rad etish uchun yetarli emas. Bu gipotezaning tasdig'i Elni tashkil etuvchi barcha jihatlarini ko'rib chiqadigan aniqroq terapevtik aralashuvlar zarurligini ta'kidlaydi va bu oxir-oqibatda yaxshi ijtimoiy-emotsional moslashishga olib kelishi mumkin. Shunday qilib, allaqachon ma'lum bo'lganlar bilan to'liq mos keladigan va ularning samaradorligini ko'rsatgan yangi terapevtik strategiyalar, masalan, farmakologik davolash (Boland va boshq., 2020) yoki kognitiv xulq-atvor terapiyasi (Knouse va boshq., 2017) amalga oshirilishi mumkin.

Tadqiqod metodologiyasi. Mazkur tadqiqotning asosiy maqsadi DEGS bilan og'rigan o'smirlar guruhidagi Bar-On nazariy modeliga muvofiq aniqlangan Elni nazorat guruhi bilan solishtirishdir. DEGS bilan og'rigan o'smirlarning EI DEGS bo'lmagan o'smirlarga qaraganda

pastroq. Tadqiqodni o'tkazish uchun Qashqadaryo viloyatida yashovchi 12 dan 15 yoshgacha bo'lgan 72 nafar o'smirlar tanlab olindi. Psixometrik baholash vositasi sifatida biz Baron tomonidan Hissiy ko'rsatkichlar- so'rovnoma: yoshlar versiyasi (Emotional Quotient Inventory) (EQ-i: YV) ning yoshlar versiyasidan foydalandik. Anketa 6 yoshdan 18 yoshgacha bo'lgan bolalar va o'smirlar uchun maxsus ishlab chiqilgan. U 4 balli politomiya shkalasi bo'yicha 60 ta savoldan iborat (1 dan = hech qachon sodir bo'lmaydi 4 = har doim men bilan sodir bo'ladi). U umumiy hissiy intellektni to'rtta shkala bo'yicha baholaydi: intrapersonal (baholanayotgan shaxsning o'zini o'zi bilishi va hissiy o'zini namoyon qilishi); shaxslararo (ijtimoiy ong va shaxslararo munosabatlar, boshqa odamlar bilan qoniqarli munosabatlarga ega bo'lish qobiliyati); moslashuvchanlik (o'zgarishlarni boshqarish qobiliyati, nizolarni hal qilishda moslashuvchanlik va samaradorlik) va stressni boshqarish (stressli vaziyatlarda his-tuyg'ularni boshqarish va o'zini o'zi boshqarish qobiliyati). Shuningdek, 3 ta o'lchov qo'shiladi: umumiy kayfiyat (hayotga ijobiy munosabatda bo'lish qobiliyati), ijobiy taassurot (odam tomonidan o'zini haddan tashqari ijobiy idrok etish) va nomuvofiqlik (bir xil turdagi narsalarga javoblarning nomuvofiqligi).

Klinik namunani tanlash uchun quyidagi kiritish va istisno qilish mezonlari oldindan belgilab qo'yilgan:

- 1) DSM-5 (Amerika Psixiatriya Assotsiatsiyasi, 2013) ga muvofiq DEGS diagnostikasi mezonlariga javob berish;
- 2) 10 yoshdan katta, 17 yoshdan kichik bo'lishi;
- 3) oxirgi 6 oy ichida asab kasalliklar dispanserida psixologik/psixiatrik davolanmaganlik;
- 4) qo'shimcha psixiatrik tashxis qo'yilmaganlik;
- 5) aqliy nuqsoni yoki aqliy zaifligi bo'lmaslik.

Tahlil va natijalar. Ma'lumotlar Windows Ijtimoiy fanlar uchun statistik paket (SPSS) 19-versiyasi yordamida qayta ishlandi. Guruhlar orasidagi mumkin bo'lgan farqlarni aniqlash uchun tavsiflovchi statistika va Studentning ko'p tarmoqli t-testidan foydalanildi. Barcha statistik tahlillar uchun $p < 0,05$ ning statistik ahamiyatlilik chegarasi ishlatilgan.

NATIJALAR

1-jadval

HK -i tavsifi: YV ballari va guruhlar o'rtasidagi taqqoslash

HK-s: YV shkalasi	NAZORAT GURUHI M (SD)	DEGS GURUHI M (SD)	t(gl)
Interpersonal malakalar	39.05 (3.91)	35.78 (4.58)	-3.27(70)**
Intrapersonal malakalar	13.83 (3.22)	14.25 (4.69)	.46(70)
Moslashuvchanlik	29.65 (4.41)	25.03 (6.51)	-3.58(70)**
Stressni boshqarish	28.50 (4.86)	30.68 (5.45)	-1.77(70)
Jami EI	147.75 (17.02)	160.40 (14.00)	-3.46(70)**

Eslatma. HK-s: YV shkalasi = Hissiy ko'rsatkichlar so'rovnoma, yoshlar versiyasi; DEGS = Diqqat yetishmasligi giperaktivlik sindromi.

* $p < .05$. ** $p < .01$. *** $p < .001$.

Xulosa va takliflar. Tadqiqotning asosiy maqsadi DEGS tashxisi qo'yilgan o'smirlar guruhidagi Baron nazariy modeliga muvofiq aniqlangan Elni nazorat guruhi bilan solishtirish edi. Natijalar asl gipoteza bajarilganligini ko'rsatdi, o'tkazilgan tadqiqod natijasida DEGS bilan og'rigan o'smirlar nazorat guruhidagilarga qaraganda pastroq umumiy IEga ega ekanligi aniqlandi. Ular DEGS bo'lmagan tengdoshlariga qaraganda shaxslararo munosabatlarda pastroq moslashuvchanlikka ega.

Barkli (2005) ga ko'ra, DEGS bo'lgan bolalar yuqori hissiy impulsivlikka ega bo'ladi; ya'ni ular o'zlarining asosiy his-tuyg'ularini tezroq namoyon qiladilar va ularni katta qiyinchilik bilan bostiradilar. Bu boshqa xususiyatlar singari, ularning hissiy ifodasi boshqa bolalarnikiga qaraganda kuchliroq va yetarli emasligini anglatadi. Rivojlanishning bir xil darajasida, DEGS bo'lgan bolalar ko'proq ibtidoiy va

yetuk bo'lmagan his-tuyg'ularni ifodalaydilar, ular ijobiy va salbiy his-tuyg'ular uchun bir xil darajada keng (Barkley, 1999), shuning uchun ikkinchisi shaxslararo munosabatlarga va atrof-muhitga moslashish qobiliyatiga ko'proq aralashadi.

Tadqiqotning cheklovlari orasida shuni ta'kidlash kerakki, biz so'rovnomamani tanlashda ehtimollik tanlovidan foydalanganmiz, shuning uchun aholining barcha a'zolari tadqiqotda ishtirok etish imkoniyatiga ega emas. Shuningdek, DEGS guruhidagi ayollar va erkaklarning nomutanosis sonini ta'kidlash kerak (o'g'il bolalarning 78,1 foizi, qizlarning 21,9 foizi). Yana bir cheklov, DEGS bilan og'rigan o'smirlar uchun taxminan 30 daqiqaga teng bo'lgan inventarizatsiyani qo'llash vaqti bo'ladi (EQ-i: YV). Charchoq, motivatsiya yetishmasligi yoki bayonotlarni noto'g'ri tushunish kabi omillar noto'g'ri talqinlarga olib kelishi mumkin. Bu impulsivlik va e'tiborsizlik komponentiga ega bo'lgan subyektlarga nisbatan

qo'llanilganligini hisobga olsak, bizning holatimizda ham xuddi shunday bo'lishi mumkinligini istisno qilmaymiz. Biroq, biz nafaqat bu mumkin bo'lgan xatolardan xalos bo'lmaymiz, balki ular DEGS bilan og'rigan o'smirlarni baholashning ichki xususiyatlarining bir qismi ekanligiga ishonamiz.

Xulosa o'rinda ta'kidlash joyizki, biz tadqiqot ishtirokchilarida mavjud bo'lgan DEGS ning pastki turlarini (e'tiborsizlik, giperaktiv / impulsiv va kombinatsiyalangan ko'rinish) hisobga olmadik. Kelajakdagi tadqiqot yo'nalishlaridan biri IE nuqtai nazaridan DEGS kichik turiga qarab farqlar mavjudligini aniqlashdir. Oldingi tadqiqotlar, masalan, Kristensen va boshq. (2014) turli xil subtiplar va ularning EI bilan munosabatlari o'rtasidagi nomuvofiqlikni taklif qiladi, masalan, moslashuvchanlik giperaktivlik belgilaridan ko'ra beparvolik bilan ko'proq bog'liqdir. Va bu impulsivlik va giperaktivlik xususiyatlari shaxslararo munosabatlar qobiliyati va moslashuvchanlikni pasayishiga yordam beradi. Bundan tashqari, Elella va boshqalar. (2017) estrodiol kichik tip hissiy boshqaruv, tartibga solish va tiklanishda eng past ko'rsatkichlarni ko'rsatadi. Tadqiqotning yana bir yo'nalishi

bu farqlar vaqt o'tishi bilan davom etadimi yoki yo'qligini aniqlash bo'lishi mumkin, masalan, DEGS bilan og'rigan bolalar va o'smirlarda yoki DEGS bo'lgan kattalarning klinik namunalarda xuddi shu tadqiqotni takrorlash orqali longityud tadqiqotlar o'tkazishdan iborat.

Muxtasar qilib aytish mumkinki, o'tkazilgan tadqiqot natijalariga muvofiq, DEGSga chalingan o'smirlar DEGS belgilarining namoyon bo'lishidan qat'i nazar, bunday patologiyasi bo'lmagan shaxslarga qaraganda pastroq EIga ega. DEGS bilan og'rigan subyektlar tengdoshlariga qaraganda shaxslararo munosabatlarda va atrof-muhitga moslashishda past ijtimoiy ko'nikmalarni namoyon qiladi. Mazkur ma'lumotlar DEGS tashxishli kishilarda allaqachon tasdiqlangan va ko'rsatilgan terapevtik samaradorlik bilan ideal tarzda mos keladigan maxsus terapevtik strategiyalardan foydalangan holda ma'lum EI ko'nikmalari va malakalarini rivojlantirish zarurligini ta'kidlaydi. Shuningdek, ular erta yoshdan boshlab va bola ishtirok etadigan turli kontekstlarda, shu jumladan maktab muhitida adekvat EI ni rag'batlantirish uchun korreksion dasturlar zarurligini ta'kidlaydilar.

ADABIYOTLAR

1. Barahona, L. M. & Alegre, A.A.(2016). Emotional intelligence and ADHD : A comparative analysis in students of Lima Metropolitan area. *Propósitos y Representaciones*, 4(1), 61-114.
2. Bar-On (2003). How important is it to educate people to be emotionally and socially intelligent, and can it be done? *Perspectives in Education*, 21(4), 300-313
3. Bar-On, R. (2006). The Bar-On Model of emotional -social intelligence (ESI). *Psicothema*, 18(1), 13-25.
4. Beck SJ, Hanson CA, Puffenberger SS, Benninger KL, Benninger WB. A Controlled trial of working memory training for children and adolescents with ADHD. *Journal of Clinical Child & Adolescent Psychology*. 2010;39(6):825-836
5. Berlin L, Bohlin G, Rydell A M. Relations between inhibition, executive functioning, and ADHD symptoms: A longitudinal study from age 5 to 8(1/2)years. *Child Neuropsychology*. 2003; 9(4):255-266
6. Biederman J, Faraone S, Milberger S, Curtis S, Chen L, Marrs A, Spencer T. Predictors of persistence and remission of ADHD into adolescence: Results from a four - year prospective follow-up study. *Journal of the American Academy of child and Adolescent Psychiatry*. 1996; 35(3):343-351
7. Biederman J, Faraone S, Milberger S, Guite J, Mick E, Chen L, Perrin J, A prospective 4 year follow-up study of attention - deficit hyperactivity and related disorders. *Archives of General Psychiatry*. 1996; 53(5):437-446